

A névutóvá válás vizsgálata a *köszönhetően*, *betudhatóan* és a *megfelelően* lexémák esetében

1. Bevezetés¹

A dolgozat azt vizsgálja, hogy a *köszönhetően*, a *betudhatóan* és a *megfelelően* lexémák hogyan alakultak lexikális jelentésű melléknevekből – korpuszadatokkal is alátámaszthatóan – névutókká. A tanulmány jelentősége, hogy amíg a genitívuszi funkciójú *-nak/-nek* ragot vonzó névutók (pl. *vminek dacára*, *ellenében*, *esetében*) a szakirodalomban már megfelelően reprezentálódnak, addig a vizsgált lexémák datívuszi funkciójú *-nak/-nek* ragos névszót vonzanak, és ez a kategória még nincs feltérképezve.

Az esettanulmány kiindulópontja tehát az, hogy a három lexéma szófajváltáson ment keresztül: a grammatikalizáció ösvényén haladva névutókká váltak. A névutókra jellemző grammatikai és szemantikai tulajdonságokra a dolgozat a 2.1. pontban tér ki. A grammatikalizáció folyamatával a dolgozat 2.1.1. pontja foglalkozik. A dolgozatban a nyelvi szerkezeteket konstrukciókként, vagyis inherens jelentéssel rendelkező nyelvi egységekként értelmezem (vö. Langacker 2009; Goldberg 2006; Hilpert 2014).

A vizsgálat elméleti háttere a funkcionális kognitív nyelvrostírás, Lakoff (1987) kognitív szemantikája, különös tekintettel a képi sémákra, illetve Langacker (1987) kognitív grammatikája, amellyel összhangban a *vminek köszönhetően/betudhatóan/megfelelően* konstrukciókat kompozitumszerkezetekként kezelem (l. 2.2. pont). A nyelvi adatok és kezelésük bemutatása után (3.1. pont) az esettanulmány következik (3.2.–3.3.), majd a dolgozat az összeggel (4.) záródik.

2. Elméleti háttér

A dolgozat elméleti háttere a funkcionális kognitív nyelvrostírás. A funkcionális leírás középponti kérdése a jelentés, mivel a nyelvi elemek a jelentés felől motivált szimbolikus kapcsolatok a fonológiai és a szemantikai pólus között (Langacker 1987: 58, 2008: 5). A három lexéma jelentésváltozásának feltárása ezért szimbolikus viszonyaikban történik, tehát egyben a konstrukciós változás nyomon követése is.

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

2.1. A névutók

A hagyományos nyelvelírás szerint a névutók a viszonyszók nagyobb szófaji kategóriájába tartozó szavak (vö. Balogh 2000; Velcsóvné 1968; Temesi 1961), amelyek egy névszóval kapcsolódva szintaktikai (határozói) viszonyt jelölnek a mondat szerkezetében egy feljebb álló tag felé. A hagyományos grammatika szerint a névutó követi a névszót, vagyis mindenképpen utána fordul elő. A dolgozat ehhez képest – további kutatásokra is alapozva (pl. Dér 2012) – más nézőpontot alkalmaz. A névutós konstrukciók egyik nagyobb csoportja ugyanis a ragvonzó névutóval alkotott szerkezetű típus (Sebestyén 1965: 93; Balogh 2000: 263), amelyekre az jellemző, hogy a névszó, amellyel a névutó összekapcsolódik, raggal van ellátva. Sebestyén Árpád (1965: 112) megjegyzi, hogy a szerkezetek tagjainak összetartozása az „egymásra utaltságukkal” jelöltebb, éppen azért, mert a rag miatt fordított szórenddel, illetve egymástól elszakadva is összetartozónak érezzük őket. A rag által jelölt kapcsolat miatt a két elem közötti konceptuális összetartozás kisebb, mint a nem ragvonzó névutói szerkezetekben. Ez összhangban van azzal is, hogy az ilyen szerkezetek alárendelő szintagmákból jöttek létre.

A hagyományos leírás a prototipikus névszó-névutó sorrendet a szófaji osztályba tartozás kritériumának tartja (Balogh 2000: 264). Ha a ragvonzó névutó a ragos névszó után fordul elő, akkor névutóként, ha előtte, akkor pedig határozószóként sorolódik szófaji osztályba. Így a *hídon át* szerkezetben az *át* névutó, az *át a hídon* szerkezetben pedig határozószó. (A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a *túl* és az *át* igekötőként is előfordul: *éppen megy át a hídon*). Dér (2012, 2013a) vizsgálataiban azonban névutónak tekinti a nem prototipikus sorrendben előforduló ragvonzó névutókat is. Megjegyzi, hogy a testesebb névutók valószínűleg a nyelv egy nem túl régi szakaszában keletkezettek, emiatt is lehet kevésbé kötött a pozíciójuk, viszont a kiinduló lexémájukhoz képest mindenképp kötöttebb (Dér 2012: 11). Az *Osiris Nyelvtan* is lazít a szórendi kötöttség elvárásán, „tipikusan a névszók utáni pozícióban” előforduló lexémaként írja le a névutókat (Ladányi 2017: 516). Dér (2012: 13) azért is veti el, hogy a névszó előtti pozícióban ezek a lexémák határozószók lennének, mert annyira szabadon nem mozgathatók a mondaton belül ezek a lexémák, mint a határozószók.

A névutók jelentésánál két sematikus figura közötti viszonyt konstruálnak meg (Tolcsvai Nagy 2017: 378), az egyik figurát előtérbe állítva. Az elsődleges figura (trajektor) tehát valamilyen viszonyban van a névutós szerkezet másodlagos figurájával (landmark), a névutó pedig ezt a viszonyt profilálja: az ilyen kompozitumszerkezetek térbeli, időbeli és egyéb elvont viszonyait dolgozzák ki. A három, jelen dolgozatban vizsgált névutó az utóbbi kategóriába sorolható: a szerkezetükben két figura elvont viszonyát profilálják. A névutóvá válás olyan folyamat, amelyben a jelentésváltozás következménye kategóriaváltás, egy új, grammatikaibb kifejezés létrejötte, ezért grammatikalizációról beszélhetünk (vö. Dér 2005; Tolcsvai Nagy 2017: 379).

2.1.1. A névutóvá válás folyamata: a grammatikalizáció

A grammatikalizáció olyan folyamat, amelynek során egy lexikai jelentéssel rendelkező nyelvi egység jelentése grammatikaivá válik, vagy egy már grammatikai jelentésű nyelvi elem jelentése még grammatikaibb lesz (vö. Ladányi 2017: 648; Dér 2013b: 17). Bybee (2010: 110) felhívja rá a figyelmet, hogy a grammatikai elemmé váláskor a nyelvi elemnek nemcsak a jelentése, hanem a funkciója és a disztribúciója is megváltozik. Ez esetünkben azért lényeges, mert a névutó prototipikus szórendi helyzete a (korábban vele szintaktikai függőségi viszonyban lévő) névszó után van. Vagyis a lexémák grammatikalizációs ösvényen való előrehaladottságát jelzi az is, ha a korpuszadatok között több olyan adatot találunk, amely a *vminek köszönhetően/megfelelően/betudhatóan* mintázatot követi, mint olyat, amely a fordított szórendet. A konstrukciós grammatika a grammatikalizációs változások bemutatására azért is alkalmas, mert a grammatikalizációval az a konstrukciós séma is változik, amelyben az adott lexéma tipikusan megjelenik (Bybee 2010: 110). Továbbá a grammatikalizációs folyamat során a korábban autonóm nyelvi egység függővé/függőbbé válik egy másik nyelvi egységtől is (Bybee–Perkins–Pagliuca 1991: 110). A három általam vizsgált névutónál ez úgy érhető tetten, hogy tipikusan felveszik a névszó-névutó sorrendi mintázatot, vagyis a melléknévi szófajhoz képest kötöttebb helyzetben fordulnak elő.

A három kiválasztott lexéma határozóragos melléknévből lett grammatikaibb jelentésű névutó. A *-ható/-hető* képzőbokkal képzett folyamatos melléknévi ige-névből konverzióval (tehát derivációs morféma további hozzáadása nélkül) létrejött melléknév határozóragos alakjának lexikai jelentése lesz egy két figura elvont viszonyát profiláló névutói jelentéssé.

Ragvonzó névutók kialakulhatnak igenévi előzményszófajú szavakból is. Ekkor kérdéses, hogy a tipikus szórendben történő előfordulás feltétele-e annak, hogy az adott nyelvi elem szófajt váltott. Károly Sándor (1953) a *nézve* névutónál szükséges feltételként tartotta számon a névszó-névutó sorrendet, viszont Dér (2013: 41–2) szerint ez a sorrend csak támpontul szolgálhat: mivel a rag nagyobb összetartozást fejez ki a névszóval, mindig utalni fog rá, vagyis a névszó és a névutó sorrendje változhat.

A grammatikalizációról fontos megjegyezni, hogy amíg egy oldalról ez a folyamat a lexikális jelentéstartalom elhomályosulása, emellett a nyelvi elem új jelentést is nyer (vö. Sweetser 1988; Heine–Claudi–Hünemeyer 1991; Hopper–Traugott 2003). Sweetser (1988: 392) az angol *go* ige grammatikalizációs folyamatáról kiemeli, hogy azzal együtt, hogy a 'megy' folyamatjelentés a jövő idő jelölésében eltűnik, egy új jelentés is kialakul magával a grammatikai viszony jelölésével ('loss and gain'). A három vizsgált névutó lexikális jelentése tehát bizonyos mértékben fakul az absztrahálódás folyamatában, ugyanakkor gazdagodnak egy grammatikai jelentéssel: alkalmassá válnak arra, hogy két sematikus figura viszonyát meghatározott módon profilálják (l. 2.2. rész). A jelentésváltozással az is együtt járhat, hogy a lexémák pragmatikai jellemzői is megváltozhatnak (Hopper–Traugott 2003: 94): az új konstrukciókban változhat a nézőpontszer-

kezet, az addigiaktól eltérő folyamatok kerülhetnek a figyelem előterébe, illetve a megnyilatkozó metapragmatikai tudatosságát is jelölhetik.

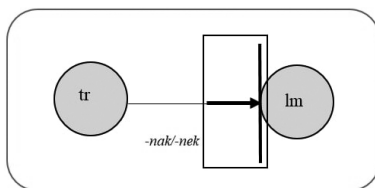
2.2. A konstrukciók, a kompozitumok és a képi sémák

A dolgozat a névszó-névutó konstrukciót kompozitumszerkezetként kezeli, amelyben a profilmeghatározó a névutó. Langacker (1987) a kompozitumszerkezeteket olyan összetett nyelvi szerkezetekként írja le, amelynek a részei a komponensszerkezetek. A kompozitum két komponense a névszó és a névutó. A kompozitum komponensei kölcsönös szemantikai viszonyba kerülnek egymással (Tolcsvai Nagy 2017: 248): egyrészt a névszó kidolgozza a névutó sematikus jelentésszerkezetének egyik alszerkezetét, vagyis a másodlagos figuráját (landmarkját), a névutó pedig kijelöli a névszó jelentésszerkezetének aktív zónáját, azt, amely az adott szituációban kiemelten fontos.

Langacker (1987: 277–326) azt is kiemeli, hogy a kompozitumszerkezetek komponenseinek kiemelkedő alszerkezetei között részleges megfelelések vannak, jelen esetben ez két sematikus figura közötti viszony kidolgozása. Az egyik komponensszerkezet profilja lesz a teljes kompozitumszerkezet profilja: a vizsgált konstrukciókban a profilmeghatározó elem a névutó lesz.

A konstrukciós grammatikai leírás összhangban áll a langackeri megközelítéssel: a nyelvi konstrukciók forma-funkció párok (Goldberg 2006: 23) inherens jelentéssel (Langacker 2009). A kompozitumszerkezetek leírhatók olyan konstrukciókként, amelyek jelentése nem kompozicionális: tehát az „építőköcka-modell” nem alkalmas az új nyelvi szerkezet jelentésének a leírására. Az argumentumstruktúra-konstrukciók (Goldberg 2006) az ige köré kiépülő vonzatszerkezetek leírását adják, ezek hagyományos értelmezése szerint a konstrukciós sémáknak részei a tematikus szerepek. A névutóvá válás jelentéstani vonatkozásait a dolgozat konstrukciós átrendeződéssel is magyarázza, ehhez pedig a különböző konstrukciós megfelelések vizsgálata kulcsfontosságú.

A konstrukciók használatának háttérében motivációs sémák állnak, amelyek gyakran képi sémák. A dolgozat a névutói szerkezetek kialakulását konstrukciós átalakulással is magyarázza, a forráskonstrukció és a kialakult névutói szerkezet közötti motivációs séma pedig összefüggésben áll a *-nak/-nek* rag jelentésstruktúráját szervező FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL képi sémával. A dolgozat alkalmazza a kognitív szemantika (vö. Lakoff 1987) álláspontját, hogy az elmében a bonyolultabb viszonyok egyszerűbb, általában konkrét fizikai tapasztalatokon alapuló sémák segítségével dolgozódnak fel. A FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL képi séma azon a konkrét fizikai tapasztalaton alapul, hogy amikor úton vagyunk, valahonnan valahová tartunk. A képi séma strukturális összetevői a FORRÁS (az út kiindulópontja), az ÖSVÉNY (maga a megtett út), a CÉL (az úti cél), illetve a CÉL felé mutató IRÁNY. Ezek közül a datívuszragos komponens tartalmazó tipikus megvalósulásokban a kiemelt strukturális összetevők a CÉL, az ÖSVÉNY utolsó szakasza, illetve az IRÁNY. A rag jelentésszerkezetében két sematikus figura, a trajektor és a landmark közötti, latívuszi irányulású viszony profilálódik (l. 1. ábra).



1. ábra. A datívuszrag sémája

Az ábrán a rag elsődleges jelentésének a sémája látható. A rag jelentésszerkezetében két sematikus figura van: az előtérben álló trajektor irányulási viszonyba kerül a figyelem háttérben álló landmarkkal. A rag a fonológiai póluson a landmarkon jelölődik. Az ábrán a keret a közvetlen hatókört jelöli: a képi séma azon részeit, amelyek profiláltak az adott, téri viszonyt kifejező jelentésben.

3. Az esettanulmány

Az esettanulmányban vizsgált három lexéma tehát a *köszönhetően*, a *betudhatóan* és a *megfelelően*. A lexémákra annak alapján esett a választásom, hogy datívuszragos névszókra lefuttatott korpuszos keresésben olyan nyelvi elemekre kerestem, amelyeknél felmerül a grammatikalizáció gyanúja. Stefanowitsch és Gries (2003: 214–5) alapján kollostrukciós elemzést végeztem, vagyis lekérdeztem, melyek azok a lexémák a korpuszban, amelyek datívuszragos névszók kollokációjelöltjei. A kollokációjelöltek azok a nyelvi elemek, amelyek egy adott helyen (ún. slotban) más lexémáknál gyakrabban, tipikusabban fordulnak elő. Mind a három lexéma előfordult a kollokációjelöltek között a datívuszragos névszó utáni pozícióban.

A datívuszi funkciójú *-nak/-nek* ragos névszót vonzó névutókról korábban átfogó leírás nem számolt be. Sebestyén (1965: 169) az „esetenként névutószerű kifejezések” között megemlíti a *megfelelően-t*, Ligeti Nagy Noémi (2018: 61) pedig korpuszadatok alapján a „névutószerű viselkedést produkáló” szavak között felsorolja a *köszönhetően-t*, kifejtett bemutatás azonban sehol nem olvasható.

3.1. A nyelvi adatok

Az esettanulmány az MNSZ szövegadatbázisból nyert nyelvi példákra épül. Miután a korpusz alapján kollokációjelöltekként azonosítottam a lexémákat, célzott keresést futtattam le. Részletes keresést futtattam le olyan datívuszragos névszókra, amelyek hétszavas környezetében (bármely irányban) előfordul a három kiválasztott névutó valamelyike. Ezután ezt szűkítettem, mindegyik keresésből lekérdeztem egy 200-as elemszámú véletlen listát. Mivel a *betudhatóan* összesen 158-szor fordult elő a korpuszban, ezért ott ezzel az adatmennyiséggel dolgoztam. Az ismétlődéseket kézi elemzéssel mindenhol kivettem a mintából. A kiválasztott lexémák korpusznyelvészeti szempontokból jól megalapozottan névutóként funk-

cionálnak a nyelvben, a jelen vizsgálat főként a jelentéstani változásokra fókuszál, a példamondatokat ezekből a véletlen listákból válogattam.

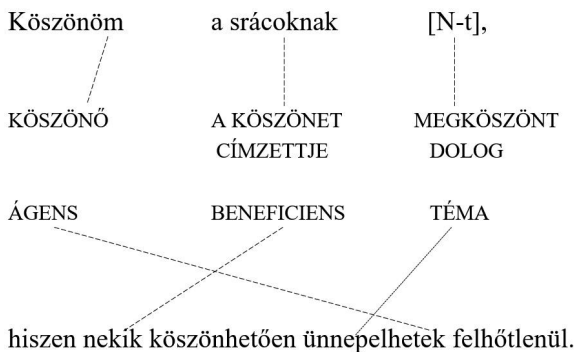
3.2. A kiinduló konstrukciók és a konstrukció megváltozása

A dolgozat a *vminek köszönhetően*, *vminek betudhatóan* és a *vminek megfelelően* konstrukciók kiinduló konstrukcióiként a *köszön vminek/vkinek (vmit)*, *betud vminek/vkinek vmit* és a *megfelel vkinek/vminek* konstrukciókat tekinti. A dolgozat a jelentés megváltozását a kiinduló és a névutói konstrukciók összevetésével is vizsgálja.

3.2.1. A köszönhetően vizsgálata

A *vminek köszönhetően* névutói kompozitum kiinduló konstrukciója a *köszön vki vkinek^{BEN/DAT} vmit^{TÉMA}*. A *köszön* ige háromargumentumú ige (vö. Goldberg 2006)^{AG}, vagyis a hozzátartozó argumentumstruktúra-konstrukcióban három tematikus szereplő tartozik a folyamathoz. A jelentésszerkezetében megjelenik az ÁGENS (aki köszön), TÉMAként a megköszönt dolog, illetve a BENEFICIENS (a köszönés címzettje).

- (1) Köszönöm a srácoknak, hiszen nekik köszönhetően ünnepelhetek felhőtlenül



2. ábra. A konstrukció átrendeződése

Az (1)-es mondat példát ad mindkét konstrukcióra. Az ábrán a szaggatott vonalak a szereplők közötti megfeleléseket jelölik. A pontozott vonal azt jelöli, hogy amíg a kiinduló, köszönéshez tartozó konstrukcióban a megköszönt dolog, a TÉMA 'dolog' jelenésű főnévként konstruálható meg, addig az alul szereplő második tagmondat *köszönhetően*-t tartalmazó konstrukciójában ezt egy 'folyamat' jelenésű ige dolgozza ki. A második tagmondatban már nem a köszönés folyamata van a figyelem előterében, hanem az ünneplés. A köszönőként megkonstruált ÁGENSRE

az egyes szám első személyű igei személyrag utal, ez horgonyozza le szereplőhöz a folyamatot. A *-nak/-nek* ragos komponens BENEFICIENSKÉNT jelenik meg a *köszön* igéhez tartozó konstrukcióban, a *köszönhetően*-t tartalmazó alsó konstrukcióban ennek feleltethető meg a vele koreferens névmás.

Hogy a *köszönhetően* 'vmi révén' viszonyjelentést vesz fel, alátámasztja az is, hogy veszít abból a preferenciájából, hogy pozitív értékjelentésű névszókhoz kapcsolódjon. Dilts (2010) korpuszban vizsgálja egyes kifejezések szemantikai orientációját és preferenciáját. Szemantikai orientáció alatt (Dilts 2010: 104–5) az adott kifejezés értékjelentését érti (ez tehát a *köszönhetően*-hez tartozó *-nak* ragos névszóra jellemző), szemantikai preferencia alatt pedig azt, hogy adott kifejezések milyen orientációjú szavakkal hajlamosabbak kollokálódni (ez a *köszönhetően*-t jellemzi). Megköszönni pozitív orientációjú dolgot szoktunk, ezért ami köszönhető (tulajdonságként, tehát melléknévvel megkonstruált minőségként), az is tipikusan pozitív értékjelentésű. Előfordulnak azonban a (2)-eshez hasonló példák:

- (2) az előrejelzések szerint különösen a női COPD [= krónikus obstruktív tüdőbetegség] előretörésének „köszönhetően” a COPD néhány éven belül leSORÍtja a tüdőrákot a dobogóról

A (2)-es példában a mondat megnyilatkozója (jelen esetben: írója) az idézőjel kitételével (amely a metapragmatikai tudatosságának eszköze) jelzi, hogy ironikus értelemben használja a *köszönhetően* lexémát. A 200-as véletlen lista 191 nem ismétlődő adatából 16 olyan példa volt, amelyben a *köszönhetően* negatív értékjelentésű névszóhoz kapcsolva jelent meg.

További érv a grammatikalizáció és a funkcióváltozás mellett az, hogy a *köszönhetően* tipikusan felveszi a névszó-névutó szórendi mintázatot: a 191 adatból csak 12-szer nem ez a sorrend, erre mutat példát a (3):

- (3) A csapat végül megmenekült, köszönhetően a télen kinevezett új mesternek, Hans Meyernek

A *-nek* rag megjelenése miatt azonban a *mesternek* és a *köszönhetően* lexémákat nem nehéz összetartozónak érzékelni. A *köszönhetően* tehát jelentéstanilag és strukturális szempontból is alátámaszthatóan névutóként viselkedik.

3.2.2. A betudhatóan vizsgálata

A *vminek betudhatóan* névutói kompozitum kiinduló konstrukciója a *betud vki_{AG} vkinek/vminek_{REZ/DAT} vmit_{TÉMA}*. Az argumentumstruktúra tematikus szereplői az ÁGENS, aki betud valamit, a TÉMAként megjelenő betudott dolog, illetve a REZULTATÍVUM, aminek vagy akinek betudnak valamit.

- (4) Ezt a szerencsének tudom be.

A (4) példamondat által vázolt jelenet tehát a betudás jelenete. A *betud* ige sematikus alszerkezetei között ott van az a figura, a mentális ÁGENS, aki a képi sémának megfelelően egy mentális tevékenység folytán eljut a végponthoz, amely a konstrukcióban a *szerecsének -nek* ragos komponens. Az ÁGENSHEZ a jelenetet az igei inflexió horgonyozza le.

A konstrukció átrendeződése érzékelteti a jelentés grammatikaibbá válását.

(5) a gazdasági válságnak betudhatóan hiszékenyebbek lettünk

Az (5) példamondat elemi jelenete a *hiszékenyebbek lettünk*. A *betudhatóan* lexéma a mondat szerkezetébe már nem önállóan, melléknévként, hanem a saját konstrukciója révén, a névutós szerkezettel illeszkedik bele: a mondatbeli funkciója tehát megváltozott a melléknévéhez képest. A mondatban a konceptualizáló (a megnyilatkozó) szubjektíválva van, vagyis expliciten nincs kifejtve (vö. Tolcsvai Nagy 2017: 306–9).

Annak ellenére, hogy a *-nak/-nek* ragos komponens tartalmazó kompozitumok jelentésszerkezetében (a képi sémának megfelelően) tipikusan egy cél felé történő irányulás van profilálva, a *válságnak betudhatóan* egy olyan oksági viszonyt konstruál meg, amelyben a konceptualizáló – a mentális folyamatának (betudás) végpontjába helyezve magát – a *válságot* mint motiváló okot konstruálja meg, amelynek révén az elemi jelenet (*hiszékenyebbek lettünk*) beteljesülhet. A *válságnak betudhatóan* kompozitumszerkezet profilmeghatározója a *betudhatóan*, ennek egy sematikus alszerkezetét dolgozza ki a *válságnak*, amely a kompozitumnak egy irányultsági viszonyt kifejező komponensszerkezete. Az [N-*nAk betudhatóan*] konstrukciós séma jelentése 'N miatt', a „betudás” interszubjektív, a tudás megosztott.

A korpuszadatok szintén alátámasztják a szófajváltást. A 158 példamondatból 25 ismétlődő mondat volt, a maradékból mindössze kettő mutatta a nem tipikus szórendi mintázatot.

(6) mindez csak félreértés volt, betudhatóan az ilyen magas szintű rendezvényen szokatlan káosznak is

(7) a boltok polcaira érve ez a különbség meg is sokszorozódhat, betudhatóan a különböző százalék-alapú terheknek, áréréseknek, jutalékoknak és adóknak

A (6)–(7) példamondatok ugyan a nem tipikus mintázatot követik, datívuszragos komponenssel szerepelnek egy láncban, a beszéd prozódiajában ezekben az esetekben hangsúlyt kapnak a névutók is. A 137 releváns adatból 135 pedig azt mutatja, hogy a névszó-névutó sorrend erős sémának bizonyul ebben a konstrukcióban. Ezeknek az adatoknak az alapján a *betudhatóan* szó szófajváltása is igazolható a korpuszban.

Az [N-*nAk betudhatóan*] szerkezet egy következtetési viszonyt dolgoz ki: a saját elemi mondatában a lehorgonyozott folyamatot kontextualizálja (vö. Im-

rényi 2017). A kontextualizáció megtörténhet előzetesen, ilyen például az (5)-ös példamondat, képes azonban arra is, hogy utólagosan kontextualizálja a lehorogonyzott folyamatot (6)–(7). Érdeemes megfigyelni, hogy a nem tipikus szórendi mintázat két példája utólagos kontextualizáció kiépítésében vesz részt, az alacsony elemszám miatt azonban ebből messzemenő következtetést levonni nem érdemes. Utólagosan kontextualizálhat a tipikus szórendű névutói konstrukció is:

- (8) A kapus a doktori fokozatot is elnyerte, és könnyűszerrel szerzett zsáknyi tiszteletbeli doktori címet mindenféle külföldi intézmények figyelmességének betudhatóan.

3.2.3. A megfelelően vizsgálata

A *vminek megfelelően* névutói szerkezet kiinduló konstrukciója a *megfelel vkinek*_{REC/DAT} *vmi*_{TÉMA}. A szerkezetet erődinamikailag érdemes értelmezni (Talmy 2000).

- (9) [Az okirat] megfelel a közhasznú szervezetekről szóló törvény kritériumainak.

A (9) mondatban előforduló deontikus jelenetet megkonstruáló szerkezetben (*az okirat megfelel a kritériumoknak*) szereplőként fordul elő egy nagyobb erővel rendelkező entitás (*kritériumoknak*), amely elvárásokat aktivál egy kisebb erővel rendelkező, alávetett entitás felé (*az okirat*). A nagyobb erővel rendelkező, elvárást támastó szereplő a szerkezet a *-nak* ragos komponense. A *vmi megfelel vminek* konstrukció egy elvárásrendszert aktivál: az alávetett szereplő magától nem vagy nem abban az irányban cselekedne, ha nem hatna rá az a konvencionalizálódott elvárás, amely az adott jelenetnek az erőviszonyait alakítja. A nagyobb erővel rendelkező entitás a szerkezet egyetlen elvárást támastó szereplője.

A *vminek megfelelően* szerkezetben a deontikus szituáció megmarad. A névutói konstrukcióra a (10) mondat mutat példát:

- (10) [Touche] minden tekintetben az előírásoknak megfelelően járt el

A (10) előtérben álló jelenete már nem a megfelelés, hanem az eljárás. A *megfelel* konstrukciójából a *TÉMA* (ami megfelelhetne) itt nem kifejtett. A *megfelelően* profilmeghatározóként kidolgozza a hozzá kapcsolódó datívuszragos főnév egy sematikus alszerkezetét: a konstrukció *-nak* ragos komponense egyfajta elvárást konstruál meg. A *megfelelően*-t tartalmazó névutói konstrukció tehát szintén tartalmaz egy deontikus jelenetet: a jelentésszerkezetnek ebben az esetben is része egy külső erőhatás, amely a teljes jelenetre vonatkozó elvárást jelöl. Az [N-*nak megfelelően*] 'N módján' jelentést vesz fel, a megfelelés (vagy még inkább: a felelés – vö. *vki felel vkinek*) már nem jelenik meg lexikai tartalomként a jelentésszerkezetben. A megfelelési viszony azonban nemcsak egy jelenet két szereplője

között, hanem jelenetekre vonatkoztatva is nagy gyakorisággal megjelenik (l. kifejtve a 3.3.-as részben).

- (11) [a] létesítményekben összesen 10–15 ember dolgozik, ennek megfelelően az árbevétel is szerény.

A (11)-ben az *ennek megfelelően* szerkezet két jelenetet kapcsol össze: közöttük következtetési viszonyt konstruál meg. Az *ennek* mutató névmás ebben a szerkezetben nem kényszerítőerőként lép fel, hanem mentálisan juttatja el a hallgatót egy következtetési folyamat révén egy állapotból egy másikba, amely a két diskurzusbeli jelenet ismeretében értelmezhető. (11)-ben a megnyilatkozó a szerény árbevételt indokolja az alacsony munkaerőért: ezt az oksági kapcsolatot dolgozza ki a szerkezet.

A *megfelelően* esetében ki kell emelni azonban azt is, hogy a 200-as elemszámú véletlen lista 4 olyan találatot is adott, amely nem alkot kompozitumot datívuszragos komponenssel. Ilyen például:

- (12) A hazai szolgálatoknak azonban többletterhet jelent, hogy megfelelően kezeljék ezt a helyzetet.

A (12)-es példamondatban a *megfelelően* lexikális jelentését megőrzi: 'megfelelő módon' jelentésben. Ha (12) mondatba belehelyezünk egy *-nak* ragos komponenset, a következő mondatot kapjuk:

- (12b) A hazai szolgálatoknak azonban többletterhet jelent, hogy az előírásoknak megfelelően kezeljék ezt a helyzetet.

A (12b)-ben a *megfelelően* a *-nak* ragos komponenssel egy morfológiai konstrukcióban értelmezhető: [N-*nAk megfelelően*], a *megfelelően* ez esetben profilmeghatározóként kiemeli a *-nak* ragos komponens jelentésszerkezetében azt, hogy előfeltett kiindulópontként értelmezendő az N névszó, amelyhez a *-nak* rag járul. A *megfelelően* névutószerű viselkedését alátámasztja az a tény is, hogy a 196 további adat mindegyikében a prototipikus névszó-névutó szórendi mintázatban fordul elő.

3.3. A névutós szerkezetek használata koreferencia viszonyokban

A grammatikalizációs folyamat révén névutóvá vált *köszönhetően*, *betudhatóan* és *megfelelően* lexémák az MNSZ korpuszában gyakran kollokálódnak az *ennek* mutató névmással. Az így felépülő kompozitumszerkezetek a diskurzus két részlete közötti kapcsolat megteremtésében vesznek részt, vagyis diskurzusdeixisként működnek a megnyilatkozás szerveződésében (vö. Tátrai 2017: 974–5).

Az MNSZ korpuszában (v2.0.5.) -2; -1-es ablakban szűrtem a három névutó kotextusában előforduló *ennek* mutató névmásra. (A *betudhatóan* lexémánál az összes

előfordulást átnéztem kézi elemzéssel az alacsony elemszám miatt.) A *köszönhetően* 92 956 szövegszavából 8439 mellett, a *betudhatóan* 158 szövegszavából 20 kotextusában, a *megfelelően* lexéma 159 652 előfordulásából pedig 27 912 mellett fordul elő az *ennek* mutató névmás. Jellemzően (de nem kizárólagosan) ezek a szerkezetek mondat vagy tagmondat elején fordulnak elő, elemi mondatokat kapcsolnak össze egy következtetési folyamat révén.

- (13) A technika fejlődésével tökéletesedtek a térképek, ennek köszönhetően felgyorsult a verseny
- (14) A kaliforniai cég is lassabban nőtt, mint a teljes piac, ennek betudhatóan 16,6 százalékról 13,3 százalékra esett a részesedése
- (15) Vincze tanár úr felesége nem ezt várta. Őszinte megbánást. Ennek megfelelően a hangja is élesebb lett.

A (13)–(15)-ben az [*ennek* + névutó] konstrukció két elemi jelenetet kapcsol össze: a névutói konstrukció után kidolgozott jelenetet a névutó előtti jelenettel összefüggésben teszi hozzáférhetővé a megnyilatkozó. Az [*ennek* + névutó] tehát egy következtetési folyamatot konstruál meg a megnyilatkozó nézőpontjából. (13)-ban a verseny felgyorsulását a technika fejlődése; (14)-ben a részesedés visszaesését a növekedés elmaradása; (15)-ben a hangszín megváltozását a feleség előzetes elvárásainak be nem teljesülése indokolja. Az *ennek köszönhetően/betudhatóan/megfelelően* szerkezetek az utánuk következő jelenetet kontextualizálják (vö. Imrényi 2017: 744–59). A névutói konstrukció az előző elemi jelenet alapján kontextualizálja a maga után következő tagmondatot.

4. Összefoglalás

A dolgozat azt kívánta alátámasztani, hogy a *köszönhetően*, a *betudhatóan* és a *megfelelően* lexémák veszítve melléknévi lexikális jelentésükből, a grammatikalizáció ösvényén előrehaladott állapotban vannak, a névutói szóosztály tagjai. A tanulmány arra is kitért, hogy a lexikai jelentés elhomályosulása együtt jár egy másfajta, grammatikai jelentés felvételével és a pragmatikai funkció változásával is. A három lexéma névutóként két sematikus figura elvont viszonyát konstruálja meg.

A dolgozat a funkcionális kognitív grammatikával összhangban konstrukcióként leírható kompozitumszerkezetekként tekint a névszó-névutó szerkezetekre, amelyeknek komponensszerkezetei egy datívuszragos névszó és a névutó. A dolgozat újdonsága, hogy a *-nak/-nek* ragos névszót vonzó névutók közül a szakirodalomban korábban már tanulmányozott genitívuszi funkciójú *-nak/-nek* ragos névszót vonzó névutók helyett a figyelmet az eddig még nem vizsgált datívuszi funkciójú raggal ellátott névszókat vonzó névutókra irányítja.

A dolgozatban a névutóvá válást a jelentés grammatikaiabbá válásával és a konstrukció átrendeződésével indokoltam, alátámasztva azokkal a korpusznyel-

vészeti szempontokkal is. Ezek alapján a *köszönhetően*, a *betudhatóan* és a *megfelelően* névutói szóosztályba sorolását szemantikailag és korpuszadatokkal alátámasztva is indokoltnak tartom.

A NYELVI ADATOK FORRÁSA

MNSZ2 = Magyar nemzeti szövegtár v2.0.4.–v2.0.5. Elérhető: <http://corpus.nyud.hu/mnsz>

BIBLIOGRÁFIA

- Balogh Judit 2000. A névutó. In: Keszler Bórbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 261–5.
- Bybee, Joan – Perkins, Revere – Pagliuca, William 1994. *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Bybee, Joan 2010. *Language, usage and cognition*. Cambridge University Press, New York.
- Dér Csilla Ilona 2005. *Grammatikalizációs folyamatok a magyar nyelvben – elméleti kérdések és esettanulmányok*. ELTE BTK, Budapest, Doktori disszertáció.
- Dér Csilla Ilona 2012. Mennyire prototipikus névutók a ragvonzó névutók a magyarban? In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 11–30.
- Dér Csilla Ilona 2013a. A kontextus szerepe a magyar ragvonzó névutók viselkedésében. In: Csepregi Márta – Kubinyi Kata – Jari Sivonen (szerk.): *Grammatika és kontextus. Új szempontok az uráli nyelvek kutatásában III.* (Uralisztikai tanulmányok 20.). ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest, 9–19.
- Dér Csilla Ilona 2013b. Mi számít grammatikalizációnak? Kísérlet a fogalom újradefiniálására. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII.* Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 17–28.
- Dilts, Philip 2010. Good nouns, bad nouns: what the corpus says and what the native speakers think. In: Gries, Stefan Th.–Wulff, Stefanie–Davies, Mark (eds.): *Corpus-linguistic applications. Current studies, new directions*. Rodopi, Amsterdam–New York, 103–17.
- Goldberg, Adele 2006. *Constructions at work. The natures of generalization in language*. Oxford University Press, Oxford.
- Heine, Bernd – Claudi, Ulrike – Hünnemeyer, Friederike 1991. *Grammaticalization. A conceptual framework*. The University of Chicago Press, Chicago–London.
- Hilpert, Martin 2014. *Construction grammar and its application to English*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Hopper, Paul J. – Traugott, Elisabeth Closs 2003 [1993]. *Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Imrényi András 2017. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 664–760.
- Károly Sándor 1953. A *nézve* névutó történetéhez. *Magyar Nyelv* 49(3–4): 461–3.
- Ladányi Mária 2017. Alaktan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 503–662.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Volume I. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford–California.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Langacker, Ronald W. 2009. Cognitive (construction) grammar. *Cognitive Linguistics* 20(1): 167–76.

- Ligeti-Nagy Noémi 2018. Névutók, előre! Korpuszvezérelt elemzés a névutószerű elemekről. In: Vincze Veronika (szerk.): *XIV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet, Szeged, 52–63.
- Sebestyén Árpád 1965. *A magyar nyelv névutórendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Stefanowitsch, Anatol – Gries, Stefan Th. 2003. Collostructions: Investigating the interactions of words and constructions. *International Journal of Corpus Linguistics* 8: 209–43.
- Sweetser, Eve E. 1988. Grammaticalization and semantic bleaching. In: Axmaker, Shelley – Jaisser, Annie – Singmaster, Helen (eds.): *Berkeley Linguistics Society 14: General session and parasession on grammaticalization*. Berkeley Linguistics Society, Berkeley, 389–405.
- Talmy, Leonard 2000. *Towards a cognitive semantics. Volume I. Concept structuring systems*. The MIT Press, Cambridge.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 899–1058.
- Temesi Mihály 1961. A névutó. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 281–7.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 207–502.
- Velcsov Mártonné 1968. A névutó. In: Rácz Endre (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 76–7.

Pomázi Bence

PhD-hallgató

ELTE BTK

MTA Nyelvtudományi intézet

SUMMARY

Pomázi Bence

**Examining the process of three lexemes becoming postpositions:
köszönhetően 'thanks to sg', betudhatóan 'imputable to sg',
and megfelelően 'according to sg'**

The paper's intention is to show how the above mentioned three lexemes have recently changed their parts of speech and how they have become postpositions out of suffixed adjectives. For this reason, the paper pays special attention to the process of grammaticalization and shows how these words gained a grammatical meaning with the effacement of their lexical meaning. The study describes those units as constructions and investigates the realignments of the initial constructional schemas. To prove the fact of conversion, the paper uses both corpus-linguistic and semantic analyses.

Keywords: grammaticalization, postpositions, constructions, conversion